

В.В. Надольська

Загальна етнологія:
понятійно-термінологічний
апарат

Волинський державний університет імені Лесі Українки
Кафедра археології та джерелознавства

В.В.Надольська

Загальна етнологія:
понятійно-термінологічний
апарат

Методичні рекомендації
на допомогу студентам
історичного факультету

Луцьк

1999

Методичні рекомендації з опрацювання понятійного апарату етнології розкривають вузлові проблеми науки: визначають місце етнології в системі гуманітарних наук, типологізацію і властивості етнічних спільнот й етнічних процесів, характеризують джерела і методи етнологічних досліджень, соціальних і сімейно-шлюбних відносин народів світу.

Для студентів історичних факультетів університетів.

Рекомендовано до друку вченою радою Волинського державного університету

Рецензенти: В.К.Борисенко – доктор історичних наук, професор;
М.М.Кучинко – доктор історичних наук, професор

Н $\frac{0502000000 - 069}{99}$ без оголошення

ПЕРЕДМОВА

Досвід, знання, культурний потенціал всього людства розподілені поміж тисячами народів і етнічних груп, які населяють нашу планету. Загальнолюдська скарбниця знань, форм господарської діяльності і освоєння природного середовища, духовності і культури увібрала в себе усе розмаїття досягнень етнічних спільнот світу. Своєрідність національних культур, історичні процеси формування і розвитку етносів у цілому вивчає наука етнологія.

Кожна наука починається із зібрання і систематизації інформації. І вже на цьому етапі виникають концепції та теорії, формулюються закономірності і закони, вводяться в науковий обіг спеціальні терміни і поняття. Не є винятком у такому випадку й етнологія, розробка теоретичних засад якої розпочалася ще з середини XIX ст. І вже в сучасних умовах науковці-етнологи активно використовують у своїх дослідженнях чисельний понятійно-категоріальний апарат, до якого звертаються й суспільні науки.

Основні загальнонаукові і соціонормативні поняття і терміни етнології і пропонуються увазі читача. Вони розкривають: багатоаспектність етнологічних досліджень, їх методику, взаємозв'язок із гуманітарними і природничими науками, основи базових етнологічних класифікацій народів світу, особливості вияву трансформаційних та еволюційних етнічних процесів, сутність основних наукових підходів до проблеми етнічності. Визначаються терміни з області соціального життя, сімейно-шлюбних відносин.

Методичні поради з опрацювання термінологічного апарату етнологічної науки, а також запропоновані схеми допоможуть студентам, які отримують гуманітарну освіту. Сподіваємося на увагу до нашої роботи і з боку учнів, вчителів, викладачів вузів.

ЕТНОЛОГІЯ ЯК СИСТЕМА

Аграрна етнологія - галузь народознавчої науки, що вивчає етнологічні аспекти народного сільськогосподарського досвіду, традиційного землеробства і тваринництва, предмети матеріальної народної культури, а також історично сформовані трудові навички ведення землеробського і тваринницького господарства у різних народів, аграрний календар, обряди і звичаї, пов'язані з господарською діяльністю.

Економічна етнологія - наукова дисципліна, що сформувалася на межі етнології та економічної теорії, і вивчає виробничі відносини первісних і соціально неструктурованих суспільств, економіку селянської общини. На Заході отримала назву економічної антропології.

Етнічна антропологія - розділ фізичної антропології, що вивчає географічні варіації морфологічних, фізіологічних і біохімічних показників людського організму. Е. а. тісно пов'язана з історичною проблематикою і робить значний внесок у розробку питань етногенезу.

Етнічна демографія - сформована на межі етнології і демографії наукова дисципліна, що вивчає особливості відновлення етносів з використанням методів демографічної науки.

Етнічна екологія - наукова дисципліна, сформована на перетині етнології, соціальної екології, що вивчає вплив соціальних чинників на формування етнопопуляційних груп, специфіки культури, як основного засобу позабіологічної адаптації до середовища проживання, значення господарської діяльності в життєзабезпеченні людських колективів і у їхньому все зростаючому трансформаційному впливі на природу.

Етноархеологія - міждисциплінарний напрям, який вивчає етногенетичні процеси на традиційному археологічному матеріалі.

Етноботаніка - міждисциплінарний напрям, що вивчає взаємозв'язок виробничого колективу з рослинною частиною екосистеми. При цьому звертається увага на етнічні відмінності в історично освоєних екосистемах, на підтримку колективом екологічної рівноваги, інтродукцію рослин (включаючи доместикацію і появу рослин-супутників), адаптацію рослинності в сфері матеріального і духовного життя; відображення цих процесів у мові символів, поетичному словнику, в етнопсихологічних особливостях сприйняття світу.

Етногеографія - міждисциплінарний напрям, що вивчає географічне розташування народів, їх чисельність, особливості територіальної взаємодії з іншими етносами у тісному взаємозв'язку з соціально-економічними, політичними, природними та іншими чинниками. При цьому враховуються характер розселення (осілий чи кочовий), форми і типи поселень, рівень освоєння території, характер і рівень територіальних змішувань у міській та сільській місцевостях. Етногеографія досліджує взаємодію між етнічними спільнотами і географічним середовищем в історичному плані.

Етнзоологія - міждисциплінарний напрям, що вивчає особливості взаємодії окремих етнічних спільностей зі світом тварин у двох аспектах: як вони формуються практично, і як вони відображаються у духовному світі людей.

Етнолінгвістика - міждисциплінарний напрям, що вивчає взаємодію між етносом і мовою, визначає місце мови в етнічній культурі, суспільстві, окремих етносоціальних групах.

Етнологічне музеєзнавство - допоміжна етнологічна дисципліна, що займається розробкою принципів збирання і комплектування етнографічних колекцій музейного експонування, способів їх наукової документації, теорією

музейної справи, типологією і історією етнографічних музеїв і музейних експозицій.

Етнологічне релігієзнавство - галузь загальної етнології, що вивчає походження і ранні форми релігії, релігійне життя первісного і соціально структурованих суспільств.

Етнологія (від грецьк. народ і наука) - галузь гуманітарних наук, що вивчає етноси, їхнє походження, етнічну історію, традиційно-побутову культуру, характер міжетнічних взаємин. Термін "етнологія" введений в науковий обіг у 1784 р. А. Шаваном; своїм поширенням зобов'язаний В. Едвардсу і А. М. Амперу (к. 20- 30-х рр. XIX ст.), останній визначив місце етнології серед гуманітарних наук.

Етномистецтвознавство - міждисциплінарний напрям, що вивчає етнічну специфіку художньої культури окремих народів, народне (традиційно-побутове) мистецтво різних етносів, його генезу, закономірності розвитку, походження, взаємозв'язок народного мистецтва з професійним, способи збереження і експонування витворів народного мистецтва в етнографічних музеях, використання народного мистецтва як джерела вивчення етнічної історії.

Етномузикологія - міждисциплінарний напрям, що фіксує, систематизує, досліджує народну музику, вивчає традиційні усні музичні культури. В ньому інтегруються всі аспекти вивчення народної музики -музикознавчий, акустичний, фольклористичний, етнографічний, соціологічний, психологічний і культурологічний.

Етнополітологія - міждисциплінарний напрям, що вивчає етнічні спільноти як політичні сили, які беруть участь у суспільно-політичному житті в цілому і особливо в політичній боротьбі, а також державну політику стосовно цих суспільних сил, оформлену в певних правових актах.

Етнопсихологія - міждисциплінарна галузь знань, що вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності функціонування і функції національної самосвідомості, етнічних стереотипів.

Етносоціологія - міждисциплінарний напрям, що вивчає етнічну варіативність соціальних процесів, соціальну зумовленість і соціальну різноманітність функціонування етнічних рис культури і побуту.

Історична етнологія - галузь народознавчої науки, що вивчає походження і формування окремих етносів, етнічну історію, генезу і історію традиційних форм народного побуту і культури етносів, етнологію зниклих етносів, формування і еволюцію господарсько-культурних типів та історико-етнографічних областей.

Культурна антропологія - 1) у широкому значенні - це наукова галузь, що вивчає закономірності формування людської культури; 2) у вузькому значенні - це наукові дослідження, присвячені вивченню загальних проблем культурного розвитку людства, побудовані на матеріалах комплексу гуманітарних дисциплін. Розвивається, головним чином, в США.

Нормативна етнологія - галузь народознавчої науки, що вивчає етнокультурні особливості соціальних норм в їх історичному розвитку.

Палеоетнологія - розділ історичної етнології, що вивчає зниклі етноси, головним чином, давніх епох і середньовіччя (наприклад, скіфи, хозари, етруски і т. д.). В окремих випадках П. вивчає етнологію народів, що зникли порівняно недавно (наприклад, тасманійці).

Потестарна етнологія - напрямок в етнології, що досліджує організацію влади у первісному суспільстві.

Прикладна етнологія (адміністративна антропологія) - напрямок в етнології, що вивчає можливості використання вже відомих етнологічних знань; розробляє спеціальні методи

для розв'язання конкретних практичних завдань. Особливого розвитку набула в США.

Соціальна антропологія - напрям наукових знань, що вивчає народи світу з метою виявлення особливостей їхньої соціальної організації. Набув поширення у Великобританії. На відміну від культурної антропології у свої дослідження не включає лінгвістику і археологію.

Фолькскунде - це термін, поширений в німецькомовних країнах, для позначення етнологічних досліджень свого народу, які концентруються, головним чином, на вивченні історичного розвитку його способу життя і культури. Вперше з'явився в 1782 році.

Фьолкеркунде - це термін, поширений в німецькомовних країнах, для позначення розділу етнологічної науки, що займається дослідженням народів неєвропейських країн. Вперше вжитий в 1772 р. німецьким істориком А. Шльоцером.

Юридична антропологія (антропологія права) - напрямок наукових досліджень, що вивчає виникнення і розвиток ранніх форм права. Термін вперше обгрунтований англійським вченим Г. Мейном у 1861 році.

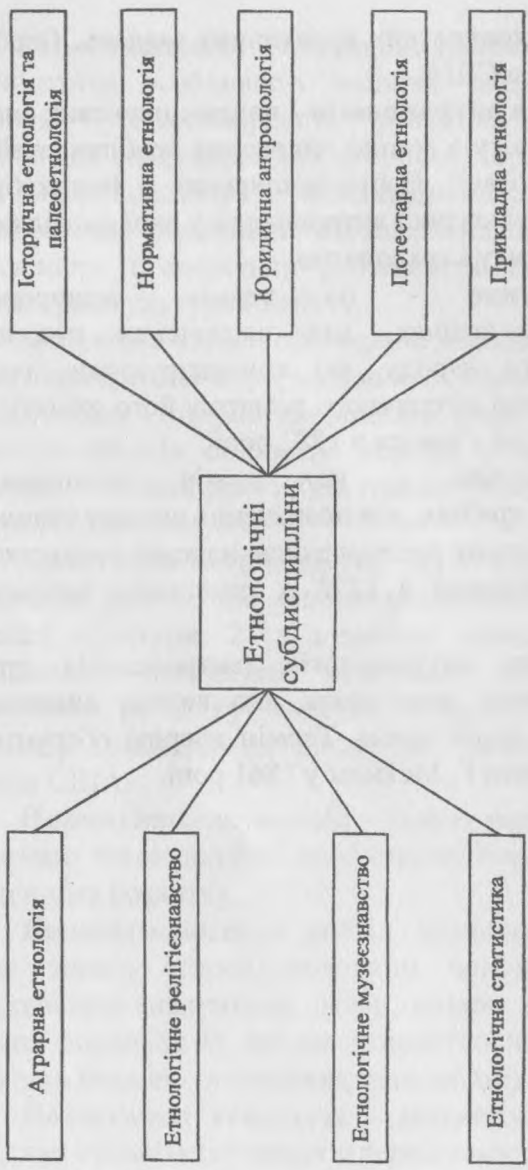

СХЕМА 1

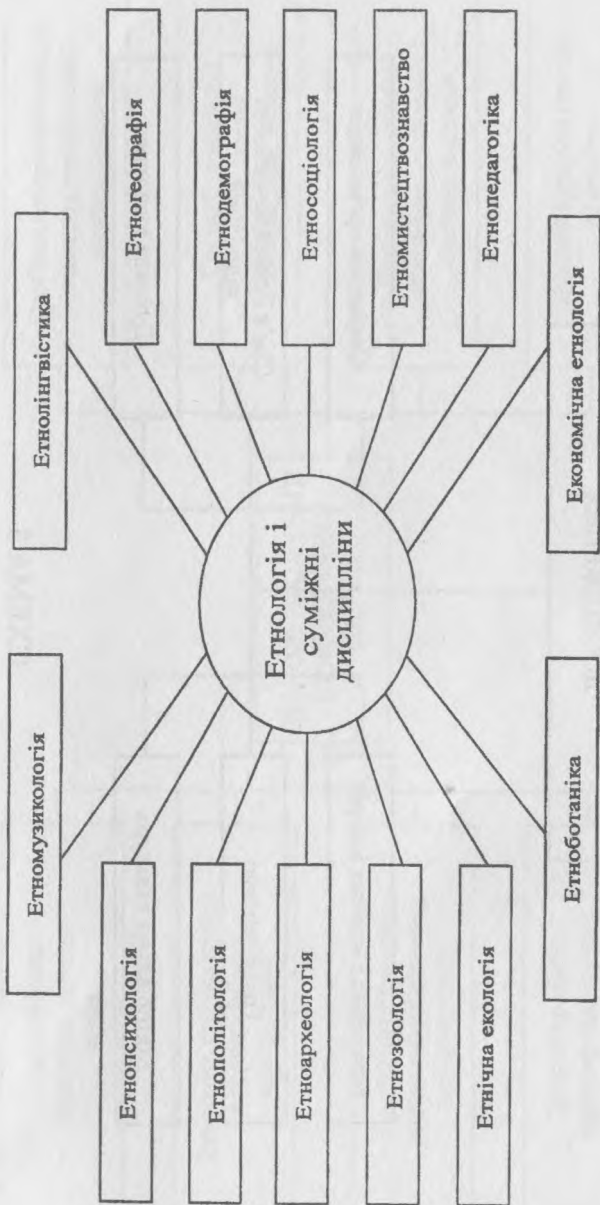

СХЕМА 2

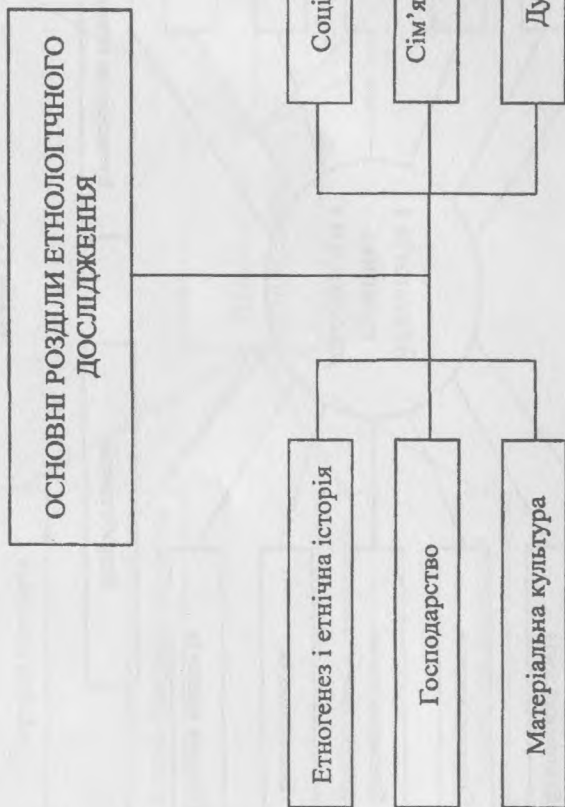

СХЕМА 3

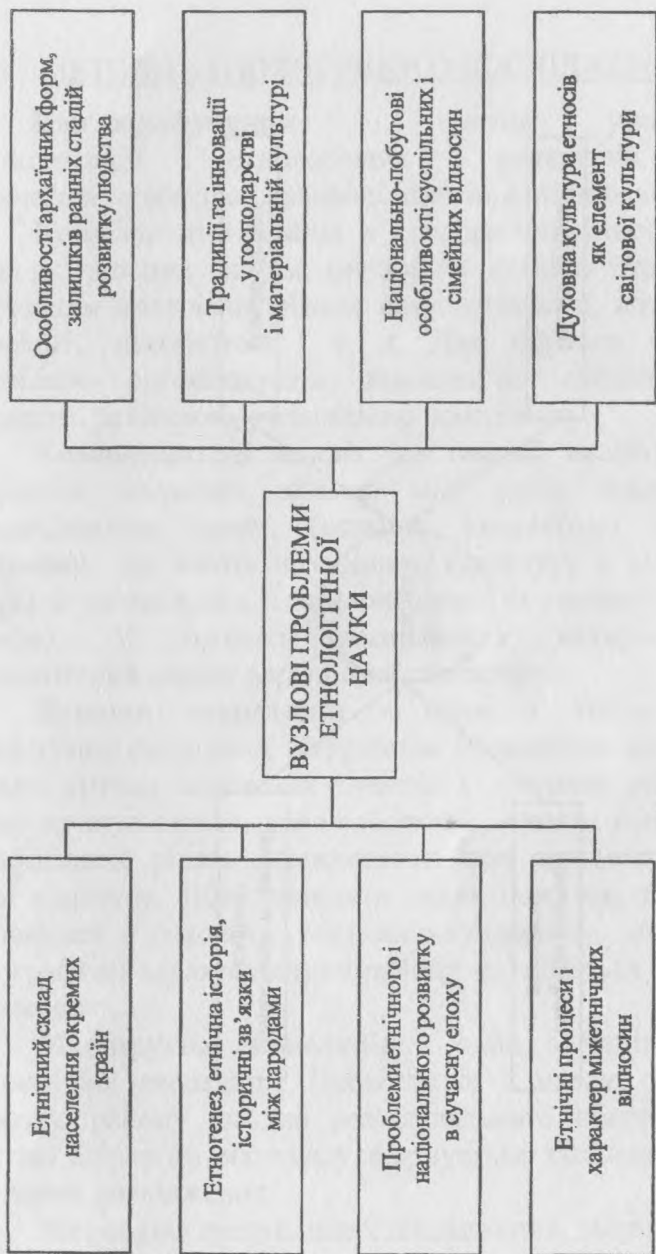

СХЕМА 4

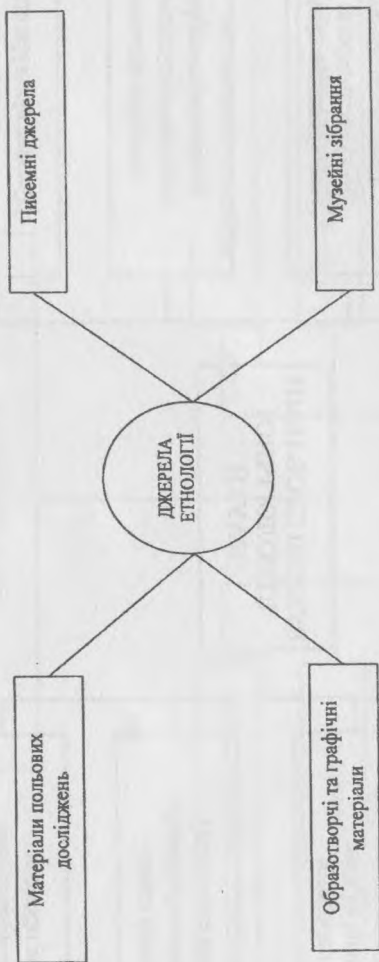

СХЕМА 5

МЕТОДИ ЕТНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Картографування - метод узагальнення, систематизації етнологічних матеріалів, який використовується при складанні атласів, етнічних карт.

Комплексний аналіз - дослідження етносоціальних явищ як цілісних систем, що мають складну структуру, із залученням матеріалів різних наук - етнології, антропології, археології, лінгвістики і т. д. Для зібрання сукупності матеріалів організовують комплексні експедиції, що працюють за єдиною, узгодженою програмою.

Компонентний аналіз (системний аналіз) - метод виявлення існуючих зв'язків між усіма компонентами етносоціальних явищ (останні уявляються цілісними системами, що мають внутрішню структуру з відповідною ієрархією зв'язків між її компонентами та систему зовнішніх зв'язків). У процесі дослідження використовується математичний апарат варіаційної статистики.

Кушова експедиція - один з типів польової етнологічної експедиції. Передбачає проведення досліджень у кількох групах населених пунктів у певному районі. При цьому припускається, що необстежені пункти цього району не збільшать рівень помилковості при виявленні типових явищ культури. Щоб уникнути таких помилок, попередньо вивчаються основні соціально-культурні, етнічні та демографічні характеристики району - складається свого роду його модель.

Маршрутна експедиція - один з типів польової етнологічної експедиції. Проводиться з метою обстеження великого району чи для розвідувального обстеження. На підставі зібраного матеріалу формується загальне уявлення про район дослідження.

Метод (від грецьк. шлях дослідження, теорія, вчення) - це спосіб досягнення будь-якої мети, розв'язання конкретного

завдання; сукупність способів або операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності.

Опитування - це один з основних методів отримання вербальної інформації, який реалізується безпосередньо у процесі проведення інтерв'ю або опосередковано шляхом анкетування.

Польова експедиція - це таке наукове дослідження, яке проводиться серед сучасних народів світу з метою зібрання початкових етнологічних даних про окремі структурні компоненти традиційно-побутової культури та їхнє функціонування як певної системи. В залежності від дослідницьких завдань розрізняють такі типи експедицій: стаціонарна, кушова, маршрутна.

Порівняльно-історичний метод (у західній літературі називається порівняльним, кросс-культурним, компаративним) - це спосіб дослідження, який дає змогу шляхом порівняння виявляти загальне й особливе у розвитку народів та причини цих подібностей і розбіжностей. Ґрунтується на уявленні про історичний розвиток національних явищ, який має загальні закономірності вияву. В залежності від конкретних пізнавальних цілей використовуються в основному три види історичних порівнянь: історико-типологічне (вивчення явищ, що у процесі розвитку набули схожих ознак); історико-генетичне (вивчення явищ, що мають єдине генетичне коріння або генетичний зв'язок); історико-дифузійне (вивчення явищ, які набули схожих ознак унаслідок етнокультурних контактів).

Спостереження - це метод зібрання інформації, який базується на безпосередньому контакті дослідника та об'єкту дослідження. Розрізняють просте спостереження (вчений пасивно фіксує дані, що його цікавлять) та активне спостереження (дослідник стає членом досліджуваної групи і бере участь в її діяльності).

Стаціонарна експедиція - один з типів польової етнологічної експедиції. Орієнтується на всебічне і, як правило, тривале дослідження якогось невеликого району, окремого населеного пункту або лише певної групи мешканців цього пункту. Прикладом стаціонарних досліджень можуть служити роботи російських вчених М. М. Миклухо-Маклая серед папуасів Нової Гвінеї, В. Г. Богораза серед чукчів Сибіру, англійського етнолога Б. Малиновського у Новій Гвінеї.

Структурно-функціональний метод - це спосіб аналізу етносоціальних явищ, як системи. При цьому визнається, що елементарні структури, за якими ведеться спостереження, виконують певні функції всередині системи або для структур більш високого порядку.

Типологічний метод - це один з універсальних засобів упорядкування величезного емпіричного матеріалу, який передбачає виявлення всієї сукупності однопорядкових явищ як певної цілісності. Ключовим поняттям цього методу є тип. Коли упорядкування схожих та істотних ознак явищ здійснюється в синхронному аспекті, це, власне, і являє собою типологізацію;

якщо конструювання моделі однопорядкових ознак робиться в часовому аспекті - має місце періодизація. При систематизації зібраного фактичного матеріалу за визначеними критеріями - має місце класифікація.

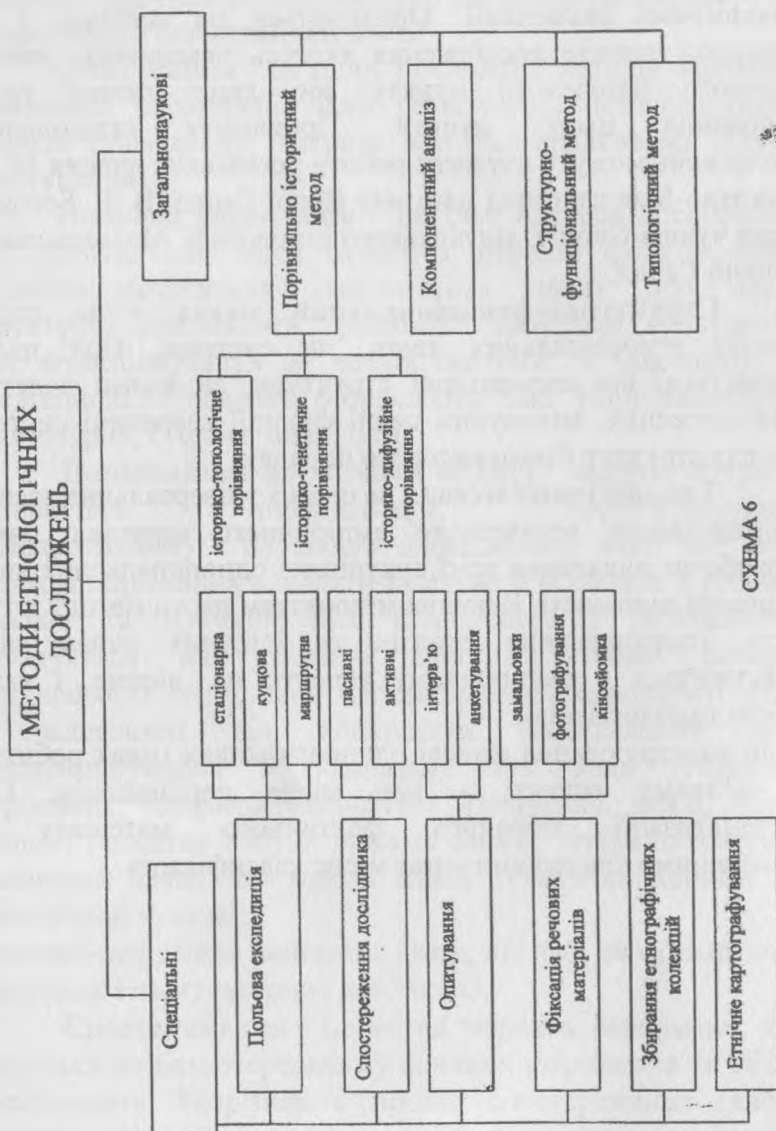

СХЕМА 6

ЕТНОС І ЕТНІЧНІСТЬ

Абориген (від лат. від початку) - це корінний, місцевий житель.

Автохтони (від грецьк. місцевий) - це корінні жителі, які з часу свого формування проживають у даній місцевості. Грецькому автохтон відповідає стародавнє римське абориген.

Екзоетнонім - це назва, яку дають етносу інші народи.

Етнікос (дуалістична концепція етносу Ю. Бромлея) або етнос у вузькому розумінні цього слова - це історично сформована на певній території спільність людей, що характеризується загальними, відносно стабільними особливостями культури і психіки, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших. При цьому мається на увазі комплекс етнічних властивостей, які зберігаються навіть при переселенні частини етносу на нову територію. Один етнікос може входити у декілька етносоціальних організацій. Наприклад, курди Сирії, Ірану, Іраку, Турції.

Етнічна група - це частина якогось етносу, яка в силу різних обставин (зміна кордонів, еміграція, депортація тощо) відірвалася від нього і перебуваючи в інонаціональному оточенні, зберігає свої особливості і часто діє як організована спільнота.

Етнічна самосвідомість (у широкому розумінні відповідає англійському етнічна ідентичність) - це уявлення людей про власний етнос, його властивості. Вона включає ідентифікацію людини з певною етнічною спільністю, етнодиференціюючі символи, які служать для виділення членів своєї групи, етнічні стереотипи і почуття, усвідомлення моральної і психологічної єдності групи, уявлення про "рідну землю", усвідомлення національних інтересів та ін.

Етнічна самосвідомість (у вузькому розумінні відповідає англійському "етнічна самоідентифікація") - це усвідомлення людьми своєї етнічної (національної) приналежності та відмінності від інших народів. Фіксується Е. с. головним чином у формі етніміу.

Етнічна територія - це місце формування певного етносу, регіон проживання його основної частини.

Етноареальна і етнодисперсна групи - територіально відокремлені частини корінних етносів у поліетнічній державі.

Етногенез (від грецьк. народ і походження) - це сукупність історичних явищ і процесів, які супроводжують формування певного народу, і приводять до остаточного складання його етнічного обличчя. Дослідження єдиного процесу етногенезу розпадається на дві взаємопов'язані частини: 1. Виявлення етнічного коріння всіх компонентів, що брали участь у формуванні майбутнього народу. 2. Простеження основних етапів формування специфічного етнічного обличчя народу.

Етнографічна група - це локальна частина етносу, яка має спільну з ним етнічну самосвідомість, але відрізняється деякими рисами традиційно-побутової культури.

Етнімім - це самоназва етносу. Етнімім і екзоетнімім не завжди співпадають (наприклад, суомі - етнімім, фінни - екзоетнімім).

Етнос (від грецьк. плем'я, народ) - це спільнота людей, об'єднаних спільними походженням (реальним або міфічним), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто, але не завжди), історією (справжньою або вигаданою), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнімімом. Протягом історії етноси розвивалися в кількох формах, головними із яких вважаються: рід - плем'я - народність - нація.

Етносоціальний організм (ЕСО), етнополітична спільність (дуалістична концепція етносу Ю. Бромлея) - це та

частина етнікосу, яка розміщена на компактній території всередині одного політичного утворення і представляє собою певну соціально-економічну цілісність.

Етнофор - це людина, як основний носій етнічних властивостей.

Конфесіонім - це назва віросповідної групи (наприклад, іудеї, католики).

Макроетнос - це етнос в цілому.

Мегаетнонім — це самоназва великої етнічної спільності.

Мегаетнос - це сукупність кількох споріднених етносів (наприклад, слов'яни, народи банту, раби).

Мезоетнос - це частина етносу, яка перебуває в якійсь окремій країні.

Мікроетнонім - це самоназва субетнічних груп, окремих частин народу з сформованою етнічною самосвідомістю.

Мікроетнос - це людина, як основний представник народу.

Моноетнічна держава- це однонаціональна держава, в якій основна національність складає більше 90% всіх мешканців. Наприклад, в Європі Данія, Угорщина, ФРН та ін.

Народність - це перша етнічна спільність соціально структурованого суспільства, яка виникла на основі змішування і злиття різних племен, об'єднаних не лише за кровноспорідненими ознаками, а й за територіально-сусідськими. В названому процесі вирішальну роль відіграють господарсько-культурні відносини. Це мовна, територіальна, економічна і культурна спільність людей, яка приходить на зміну племені.

Національна меншина - це група громадян держави, чисельно менша і не домінуюча в цій державі, з етнічними, релігійними або мовними особливостями, що відрізняються від більшості населення, натхненна спільною волею вижити і, яка ставить за мету добитися фактичної і юридичної рівності із більшістю.

Нація етнічна (від лат. народ) - це історично сформована спільність людей, якій властиві спільність території та економічного життя, спільність мови, певні риси психологічного і духовного стану, що виявляються у своєрідності культури. Н. е. як термін вживається там, де нація складається із однієї етнічної спільності.

Нація політична - це велике, історичне, динамічне, цивілізоване співтовариство громадян, часто поліетнічне, але об'єднане навколо якогось одного етносу, із національною мовою внутрішнього державного спілкування (та можливо однією чи кількома локальними офіційними мовами), із власною територією, спільними інтересами, спільною волею бути єдиним цілим, спільною національною культурою (як синтезом кількох етнічних культур), усвідомленням спільності минулого, сучасного і особливо майбутнього і водночас власної самобутності та спільною назвою.

Поліетнічна держава - це багатонаціональна держава, в якій проживають представники багатьох етносів, що складають 10% і більше відсотків в етнічній структурі населення. Більшість держав світу є багатонаціональними.

Політонім - це назва мешканців країни, її громадян.

Субетнос - це частина етносу, яка вирізняється локальною специфікою розмовної мови, культури і побуту, іноді має самоназву і подвійну самосвідомість. Походження субетносів може бути різним: колишні етноси, що втратили роль основних етнічних підрозділів; соціальні спільності - носії специфічних рис культури; можуть бути виділені також субетноси господарсько-культурного та адміністративно-

територіального походження. Особливе місце серед субетносів належить тим, що виникли на основі расових груп (субетнорасова група).

Суперетнос - сукупність кількох різних етносів в межах однієї держави.

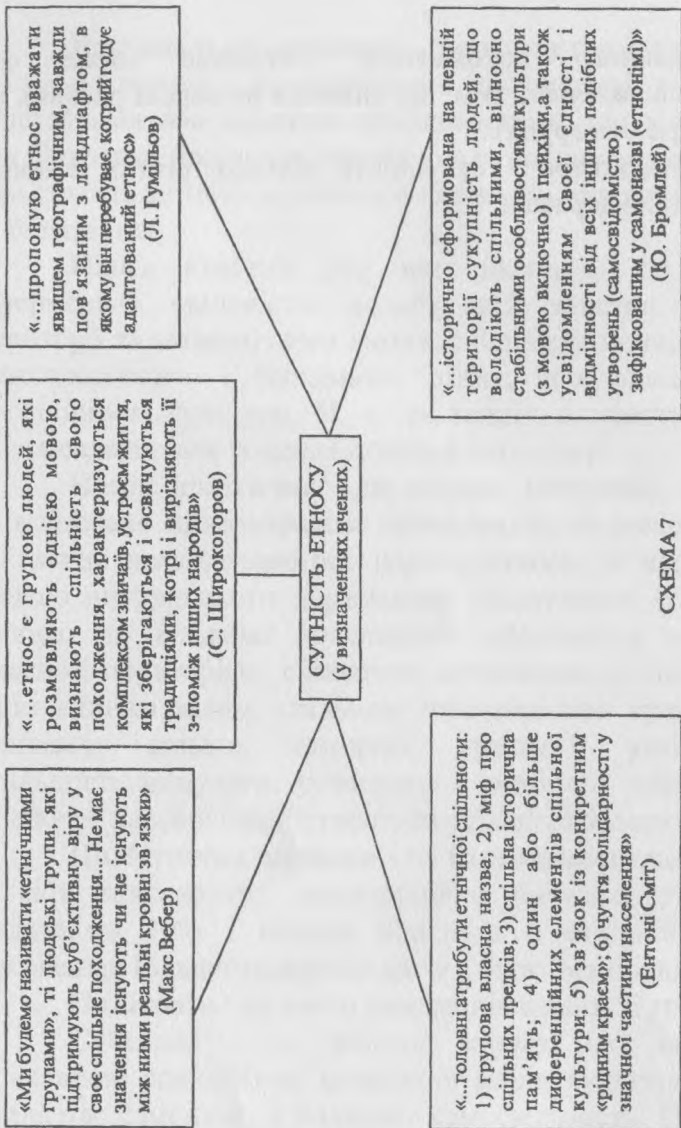

СХЕМА 7

ОСНОВНІ ПАРАДИГМИ ЕТНІЧНОСТІ

Примордіалістська (об'єктивістська)

Етнічні групи, як реально існуючі:
 1) характеризуються біологічним відтворенням;
 2) поділяють базові культурні цінності, що виражаються у зовнішній єдності культурних форм;
 3) утворюють єдині поля комунікації і взаємодії;
 4) характеризуються членством, яке забезпечує ідентифікацію для членів групи і визнання їх іншими групами;
 У зв'язку з цим підходом етнічні групи об'єктивно відрізняються від інших спільностей.

Інструменталістська (ситуаціоністська)

Етнічність є ситуаційною, тому етнічні кордони можна активізувати або дезактивізувати. Люди свідомо мобілізують етнічні символи для досягнення своїх інтересів (у боротьбі за владу; для подолання відчуження, що породжується індустріальним суспільством; для досягнення психологічної рівноваги і т.д.). Такі особливості спільності дозволяють вивчати її за допомогою кількісних методів, методу опитування, зокрема.

Конструктивістська

Етнічність трактується скоріше як створена, аніж дана, як новаторський акт творчої уяви. Етнічність визначається як найбільш широка категорія соціальної ідентичності, як форма соціальної організації.
 При аналізі процесів виникнення етнічних спільностей акцент робиться на свідому діяльність людей.
 Виявляється залежність етнічності від різних політичних і соціальних контекстів. Тому цей феномен розглядається як ситуативний.

СХЕМА 8

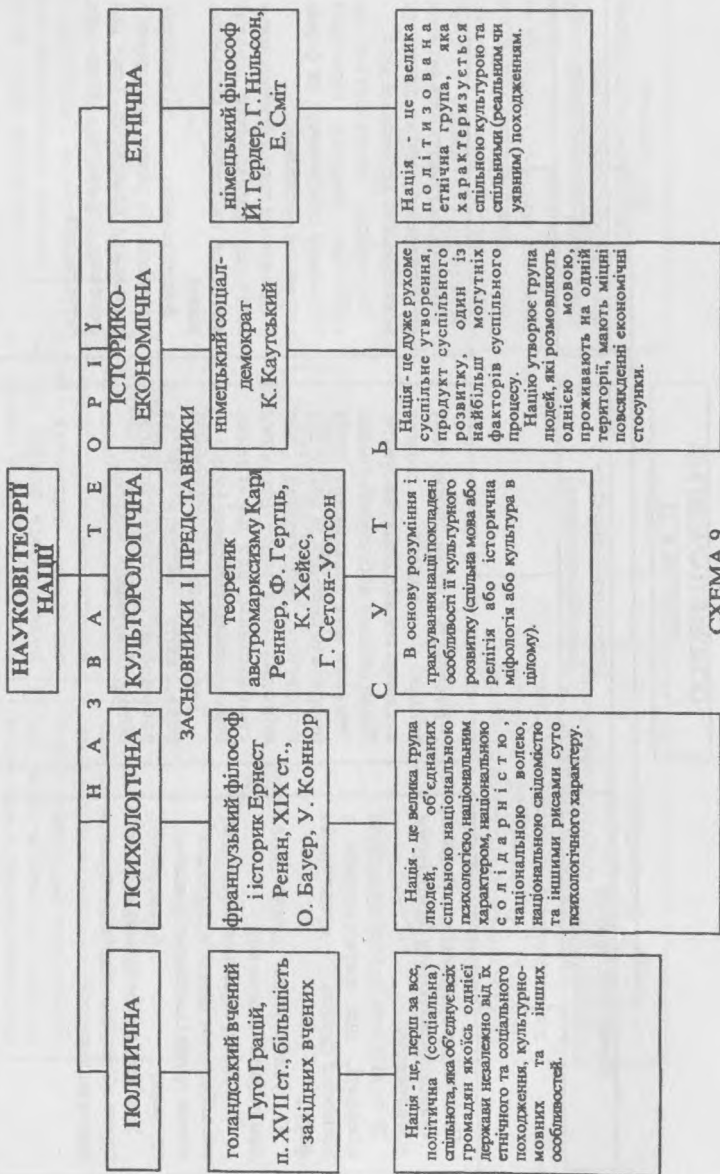

СХЕМА 9

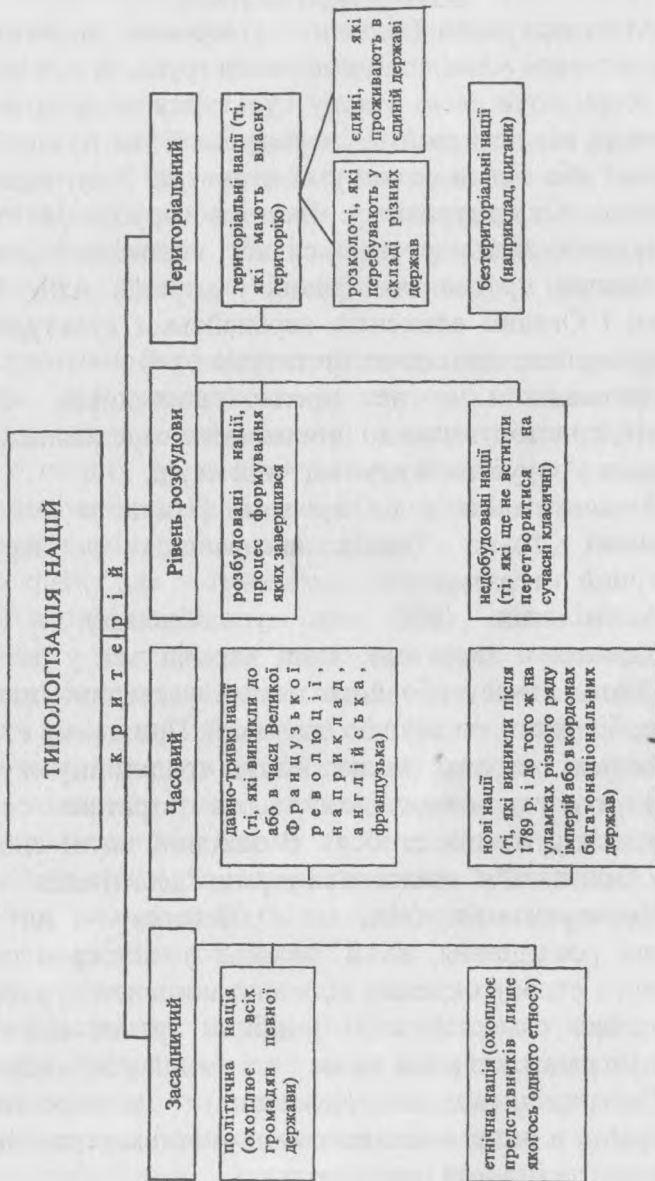

СХЕМА 10

ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ

Аккультурація (від англ. утворення, розвиток) - це процес неповної асиміляції, коли одна група, більш або менш стійко зберігаючи свою власну культурну модель, в той же час певною мірою переймає норми іншої, як правило більш поширеної або більш розвинутої культури. Результатом А. є виникнення бікультуралізму. Часто в зарубіжній етнології аккультурація використовується як синонім європеїзації, тобто означає процес поширення у народів Азії, Африки, Америки і Океанії елементів європейської культури, форм господарювання, соціальних інститутів.

Акомодація - це процес початкових етнічних контактів, пристосування до іноетнічного середовища. Термін вживається у зарубіжній етнологічній науці.

Амальгамація - це процеси фізичного змішування етнорасових груп. Термін вживається у зарубіжній етнологічній літературі.

Асиміляція (від лат. уподібнення) - процес етнооб'єднувчого характеру, який виявляється у розчиненні самостійного етносу або його частин усередині іншого, як правило, більшого етносу або етності. При цьому етнос, що асимілюється, втрачає свою мову, традиційну культуру, нарешті етнічну самосвідомість (з втратою останньої відбувається руйнація етносу). В західній науці синонімом терміну "асиміляція" вважається термін "деетнізація".

Дисперсизація (від лат. розсіяння) - це процес етнічного роз'єднання, який полягає у відокремленні від первинного етносу окремих відносно невеликих груп, які не набули ознак самостійності. Подібний процес відбувається шляхом міграцій, які мали місце у всі часи й у всіх народів.

Еміграція (від лат. виселення) - це переселення з однієї країни в іншу, викликане економічними, політичними, релігійними та іншими причинами.

Етнічні процеси - це зміни ознак етносу й етнічних спільностей загалом в ході історичного процесу. Е. п. поділяються на етнотрансформаційні і етноеволюційні; роз'єднавчі і об'єднавчі.

Етноеволюційні процеси (етнокультурна еволюція) - це такі процеси, що приводять до змін окремих елементів всього етносу чи його частин не торкаючись самого етнічного існування (наприклад, витіснення традиційних елементів матеріальної культури уніфікованими промисловими виробами).

Етнотрансформаційні процеси - це такі процеси, що приводять до суттєвих змін етнічних спільностей, до зникнення одних і виникнення інших етносів. Основними видами етнічних процесів трансформаційного характеру є процеси етнічного роз'єднання і об'єднання.

Імміграція (від лат. вселення) - це в'їзд іноземців у будь-яку країну для постійного проживання.

Інтеграція міжетнічна (від лат. зближення, об'єднання) - це процес взаємовідносин і взаємодії між різними етнонаціональними спільнотами багатонаціональної держави, внаслідок якого ці спільноти зближуються й об'єднуються, формуючи політичну націю, виробляючи почуття спільного громадянства і державного патріотизму, але не втрачаючи при цьому своїх етнічних властивостей і своєї етнічної свідомості і не перестаючи бути самими собою. В сучасних умовах найбільш характерна для країн Азії та Африки, що розвиваються, з їх складною етнічною структурою населення.

Консолідація внутріетнічна (від лат. об'єднання, згуртування, зміцнення) - це процес внутрішнього зміцнення і зростання великого етносу завдяки поступовому зникненню культурно-мовних і побутових відмінностей між субетносами та етнографічними групами, а також зростанню загальноетнічної самосвідомості. Наприклад, у Франції

швидко нівелюються відмінності між такими групами як пікардійці, бургундці, савойці, гасконці, пуатвінці.

Консолідація міжетнічна - це процес об'єднання кількох споріднених етнічних спільнот в одну, нову, більш велику спільноту. Сьогодні подібні процеси відбуваються переважно в країнах Африки та Південно-Східної Азії, де вони раніше гальмувалися колоніальною владою.

Міграція (від лат. переселення) - це пересування етнічних груп в межах етнічної території, переселення їх в інші райони.

Міксація етногенетична - це процес об'єднання етнічних спільнот, які істотно відрізняються не лише в мовно-культурному, а й у расовому відношенні і супроводжується їх фізичним змішуванням. Подібні процеси є визначальними у формуванні багатьох етнічних спільнот Латинської Америки (наприклад, мексиканців, домініканців, бразильців і т. д.).

Об'єднавчі етнічні процеси - це процеси злиття груп людей різної етнічної належності і навіть окремих етносів у більш великі етнічні спільноті. Стають домінуючими починаючи з пізнього середньовіччя, є типовими для нового часу. Сприяють зміцненню етносів і зростанню гомогенності як окремих суспільств, так і людства в цілому.

Парціація (англ. розчленування) - це поділ раніше єдиного етносу на кілька нових більш-менш рівних частин, жодна з яких не ототожнює себе із старим етносом. Головною причиною такого типу етнічного поділу є політичне відокремлення, як наслідок розчленування етносу державними кордонами. Прикладом такого роду процесів може служити формування слов'янських, германських, романських, арабських народів.

Роз'єднавчі етнічні процеси (етнічна дезінтеграція) - це процеси, під час яких від попередньої етнічної спільноти відокремлюється інша спільнота, або коли перша поділяється

на дві й більше частин, кожна з яких стає окремою самостійною етнічною спільнотою. Найчастіше мали місце в прадавні й давні часи, а також у традиційному, доіндустріальному суспільстві. Головними причинами цих процесів були чисельне зростання племен і етносів та вичерпання природних ресурсів території їхнього проживання. В сучасних умовах мають місце переважно на теренах колишнього СРСР та Східної Європи.

Сепарація (від лат. поділ) - це процес відокремлення від якогось етносу його певної частини, яка з часом перетворюється на новий самостійний етнос. Процес такого типу відбувається внаслідок: а) переселення частини етносу за кордон (наприклад, полінезійські народи сформувалися внаслідок низки етнічних сепарацій); б) її політико-державного відокремлення від основного масиву етносу (наприклад, ельзасців від німців, корсиканців від італійців); в) релігійного відокремлення (наприклад, у Бірмі араканці-мусульмани-суніти відокремилися від бірманців-буддистів).

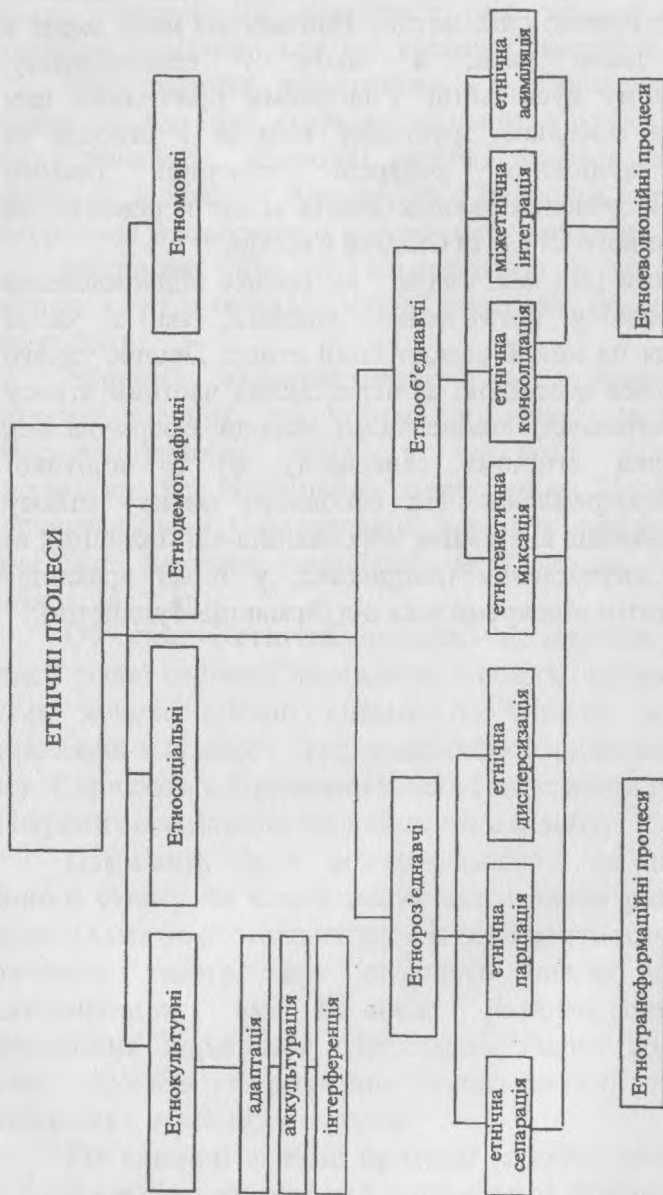

СХЕМА 11

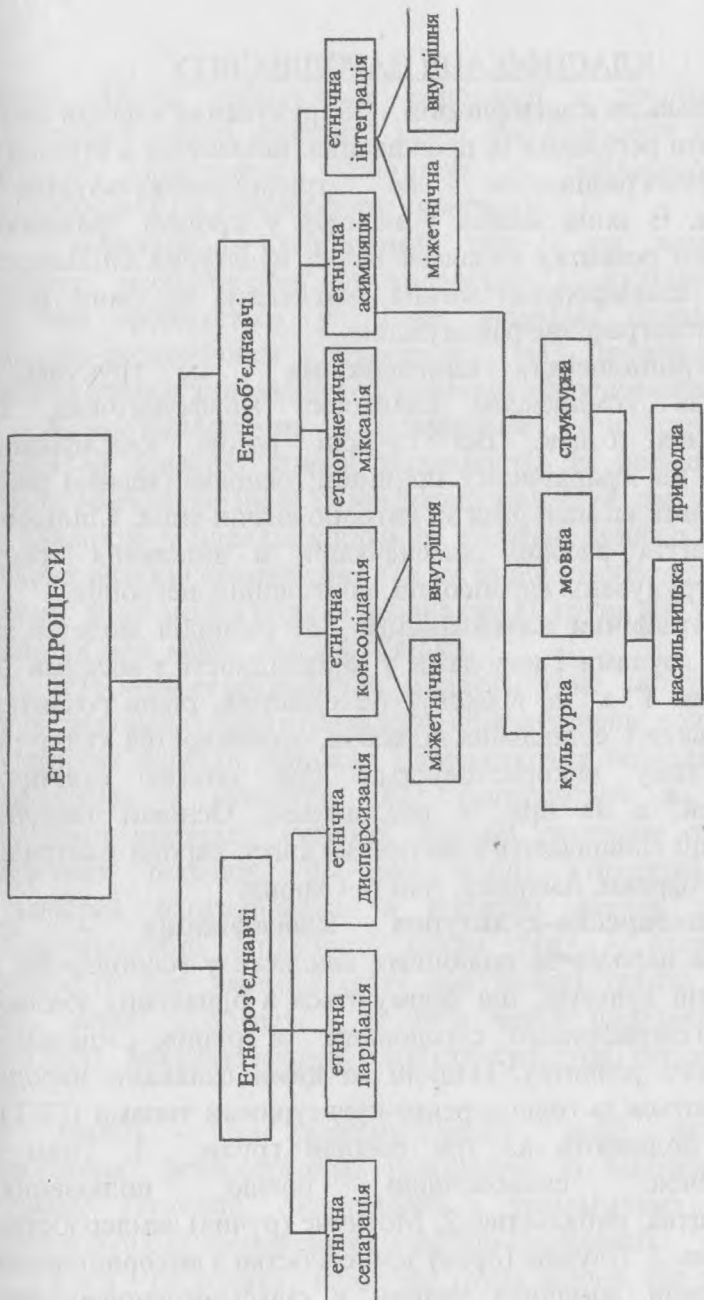

СХЕМА 12

спільних спадкових морфологічних (пігментація шкіри та волосся, форма волосся і т. д.) та фізіологічних (групи крові, білки сировотки та ін.) ознаках.

Релігійна класифікація - це класифікація, згідно з якою народи поділяються за релігійною ознакою. Для групування використовується декілька критеріїв:

1. Релігійні вірування докласового і класового суспільств.
2. Політеїстичні і монотеїстичні релігії.
3. Світові і локальні релігії.

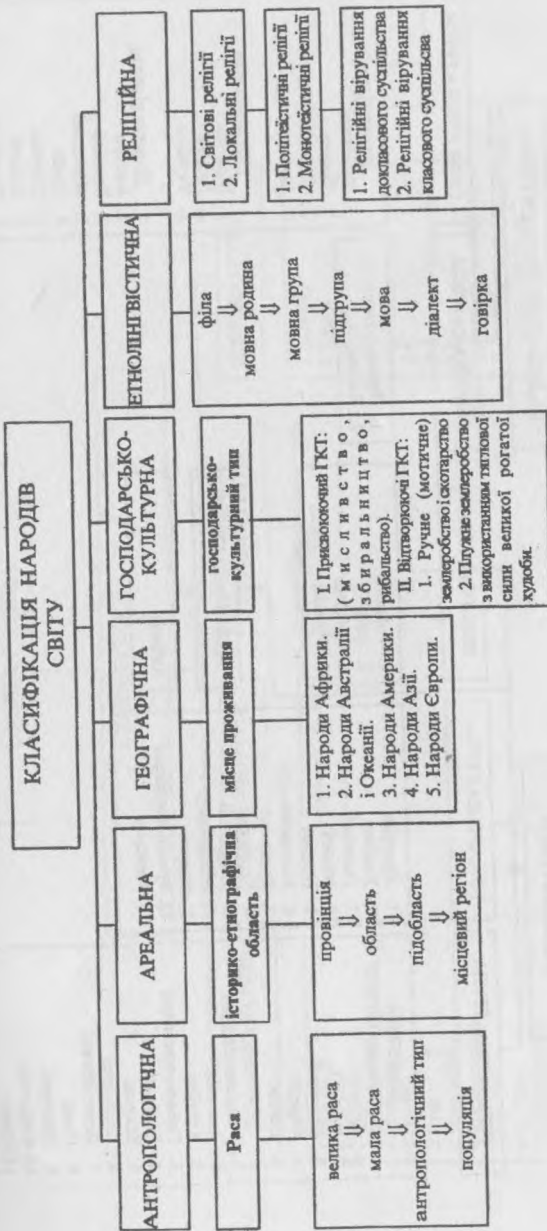

СХЕМА 13

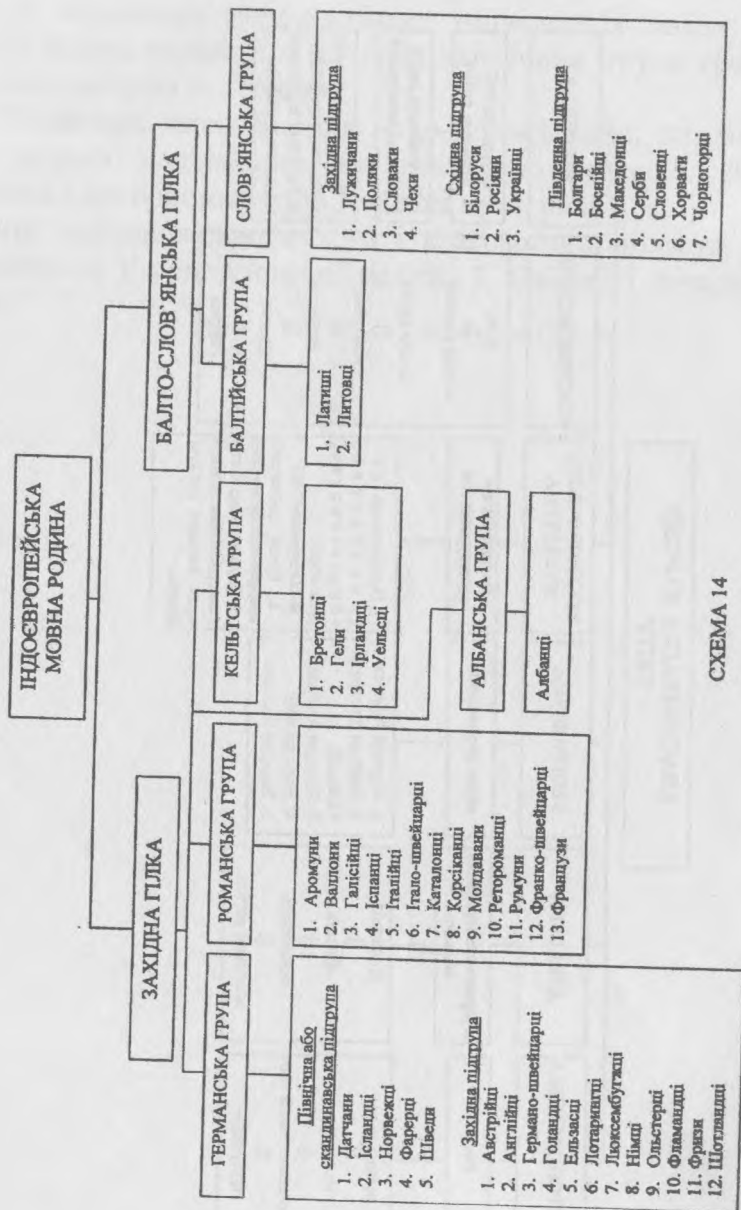

СХЕМА 14

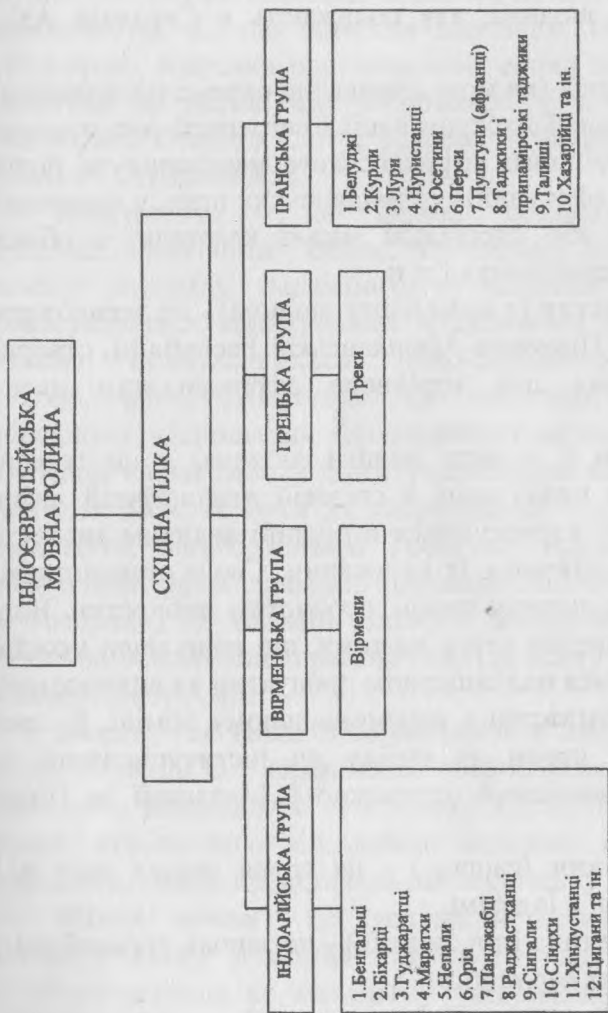

СХЕМА 14а

СОЦІАЛЬНЕ ЖИТТЯ

Адат (араб.) - це неписаний закон, звичаєве право у народів, що сповідують іслам. А. розглядається як доповнення до шариату.

Аксакал (від тюрк. білий і борода) - це голова роду, старійшина, людина, яку поважають в Середній Азії і на Кавказі.

Апартеїд (на мові африкаанс окреме проживання) - це політика расової дискримінації і сегрегації, яка проводиться стосовно корінного африканського населення та полягає у позбавленні африканців громадянських прав, у переселенні їх в резервати або спеціальні міські квартали, в обмеженні свободи їх пересування і т. п.

Бантустан (з мови банту людина) - це псевдодержавне утворення в Південно-Африканській Республіці, створене на базі існуючих для корінного африканського населення резервацій.

Бігмен (з англ. велика людина) - це термін, що увійшов для позначення в світовій етнологічній літературі чоловіків, які користуються в общині великим авторитетом, впливом і фактично є їх ватажками. Своїм становищем вони зобов'язані, головним чином, особистим здібностям. Вплив Б. базувався в першу чергу на тому, що вони мали можливість розпоряджатися надлишковим продуктом та використовувати накопичені багатства в церемоніальному обміні. Б. зроблені лише перші кроки на шляху до інституціалізації влади. Інститут Б. вивчений переважно в Меланезії та Південно-Східній Азії.

Брахмани (санскр.) - це група вищих каст в Індії, духовний стан в індуїзмі.

Вендетта (з італ. помста) - це звичай кровної помсти у корсиканців та сардинців.

Вікові групи (вікові класи) - це характерний первісному суспільству поділ чоловіків і жінок на декілька

вікових категорій, кожна з яких мала свої специфічні права і обов'язки. Виділялося переважно до чотирьох В. к.: дітей, юнаків (дівчат), дорослих, стариків. У деяких народів, особливо у Сх. Африці, звичайні В. к. еволюціонували в постійні об'єднання чоловіків зі своїми назвами, організацією і вождями. В. к., що виникли внаслідок статево-вікового поділу праці, існували протягом всієї епохи первісності, а їх пережитки тривалий час зберігалися у доіндустріальних суспільствах Старого Світу, зокрема в Західній Європі, на Кавказі і в Середній Азії.

Вождество - це форма соціально-економічної організації, головним чином, організації влади в епоху пізнього розкладу первісного суспільства. В економіці характеризується виникненням додаткового продукту, який частково привласнюється родо-племінною верхівкою, частково використовується на суспільні потреби. В соціальному відношенні характеризується становістю. Для організації влади типова інституціалізована влада спадкових вождів. В. можуть бути як сакральними з культом вождів (полінезійці, багато племен Тропічної Африки), так і не володіючими цими ознаками (індіанці північного узбережжя Пн. Америки). У великій кількості випадків влада носить переважно військовий характер (народи банту, кочові скотарі аридного поясу Азії).

Вождь - це вища виборна особа в племені або союзі племен. Функції В. - керівництво господарською діяльністю, розв'язання міжродових суперечок, відстоювання інтересів племені, керівництво військовою справою. На відміну від старійшини, вождь представляв лише світську владу.

Жіночі союзи - це суспільний інститут, який іноді виникав в епоху розкладу первісного ладу на протигагу чоловічим союзам як механізму утвердження патріархату. Часто утворювалися на основі жіночих будинків, мали певні вікові розряди, обрядові зібрання та інші ритуали. Відомі у

меланезійців, мікронезійців, індіанців Пн. Америки, і особливо в Зх. Африці, де на відміну від інших регіонів носили характер таємних союзів і користувалися великим суспільним впливом.

Задруга - це сімейна община у південних слов'ян. Складалася з декількох поколінь нащадків одного батька з їх сім'ями та нараховувала до 20-30 чоловік. Господарство і споживання були спільними.

Звичаєве право - це традиційний народний правопорядок, регулюючий взаємовідносини між людиною і суспільством у конкретному етнічному колективі.

Ініціації (від лат. посвята) - це універсально поширена в первісному суспільстві система звичаїв, пов'язаних із переведенням юнаків і дівчат у віковий клас дорослих чоловіків та жінок. І. мали на меті підготовку молоді до виробничого, суспільного, шлюбного і духовного життя соплеменників і, як правило, супроводжувалися ритуальною ізоляцією, спеціальними церемоніями, елементами яких були моральні й фізичні випробовування. Віддаленим пережитком І. є звичай обрізання, що зберігається в ісламі та іудаїзмі.

Каста (від португ. рід, покоління) - це соціально-економічна і часто етнічна, а відповідно і територіальна спадкова замкнута спільність людей, зв'язана певними соціальними нормами, в тому числі внутрішньокастовою ендогамією, взаємодопомогою, особливостями одягу, їжі і т. д. Поділ суспільства на касты - джерело соціальної нерівності.

Клан (від гельськ. рід, потомство) - 1) У кельтів назва роду або племені, пізніше патронімії, члени якої носили ім'я предка з додаванням слів "син" (Мак) у шотландців і ірландців або "внук" ("О") у ірландців. 2) В сучасній літературі назва будь-якої групи родичів або локалізованої родової общини, а іноді і всіх родоплеменних підрозділів.

Кровна помста - це звичай помсти за вбивство, увіччя, образу або матеріальні збитки, універсально поширений в

первісному суспільстві і особливо на його пізніх стадіях як форма колективного захисту. К. п. виступала і як покарання винних. Одночасно розвивалася система композицій (від лат. відшкодування) - примирення ворогуючих сторін, головним чином, шляхом матеріальної компенсації потерпілим. К. п. і композиції надовго утрималися в соціально структурованих суспільствах, а в частині з них (Албанія, Сербія, Пд. Італія, Корсика, Японія) дожили до новітнього часу.

Кунацтво (від тюрк. гість) - це поширений на Пн. Кавказі звичай вступу в дружні стосунки і надання допомоги серед чоловіків різних родів, племен, народностей.

Лінідж (від лат. лінія) - це прийняте в сучасній етнологічній літературі позначення однолінійних родинних груп. Групи з материнським рахунком родинності позначаються як матрілінідж, з батьківським - як патрілінідж. Від роду Л. відрізняється тим, що походження в ньому ведеться не від міфічного, а від реального предка. Поняття Л. близьке до патронімії (матронімії), але відрізняється від нього більш широким історичним діапазоном. Класичні приклади: ірокезький матрілінідж - овачира, південнослов'янський патрілінідж - задруга.

Матріархат (від лат. мати і грецьк. влада; буквально влада матері) - це термін для позначення періоду панування материнського роду, в якому суспільна значимість людей та їх права визначалися родинністю по жіночій (материнській) лінії. Виконавцями влади роду і племені були частіше всього чоловіки - члени відповідного роду по жіночій лінії.

Община - 1) Об'єднання людей за спільними інтересами, наприклад, О. сільська, релігійна, земляцька. 2) У багатьох країнах низова адміністративно-територіальна одиниця. 3) В соціальному, історико-етнологічному значенні - самоврядний виробничий і соціально-побутовий колектив, характерний для первіснообщинного ладу і доіндустріальних станових суспільств. Основні історичні типи О.: родова,

гетерогенна, сусідська. О. класифікують також за їх належністю до господарсько-культурних типів та за іншими ознаками. Ранньосусідська і сусідська О. зберігаються в багатьох країнах Азії, Африки і Латинської Америки.

Патріархат (від грецьк. батько і влада) - це період розкладу первіснообщинного ладу і переходу до станового суспільства, який характеризується конституюванням батьківського роду при збереженні пережитків материнського. Для П. характерні патронімія, велика сім'я, багаточисельні інститути безправ'я жінок.

Патронімія (від лат. батько та ім'я) - 1) Родинні або територіальні спільності, назва яких містить вказівку на походження від загального чоловічого предка (наприклад, слов'ян. Васильковичі, шотланд. Мак-Грегор). 2) Група відносно близьких родичів (а також членів їх сімей) по батьківській лінії, яка виводить себе від загального добре відомого чоловічого предка. П. виникає у процесі розкладу первіснообщинного ладу, об'єднуючи своїх членів залишками спільної власності, взаємодопомогою, взаємозахистом, нормами екзогамії або ендогамії.

Плем'я - це перший тип етносоціальної організації з характерною тенденцією до культурно-мовної єдності та ендогамії. Для П. характерні:

кровно-родинні (реальні або міфічні) зв'язки між його членами, поділ на фратрії та роди, спільність території, деяких елементів господарства, самосвідомості і самоназви, звичаїв та культів, для більш пізнього етапу -самоуправління, що складається з ради племені, вождів. В різні історичні епохи, у різних народів світу П. характеризувалося комплексом особливостей.

Побратимство - це одна а форм неприродної родинності, звичай за яким двоє або декілька людей, які не є родичами, встановлювали між собою зв'язок, що прирівнювався до родинного. Побратими повинні були

надавати один одному допомогу, виявляти гостинність.

Потестарна організація (від лат. влада) - це додержавна організація влади, характерна для первісного суспільства. Для П. о. характерне примітивне народовладдя; її вищим органом були збори всіх дорослих сородичів або общинників, велику роль відігравали ради старійшин. До потестарних інститутів належать також таємні союзи, юнацькі організації, дружини.

Потлач (на мові індіанців-нутка дар) - це звичай роздаровування матеріальних цінностей, що знаходяться у розпорядженні однієї людини. Відбувався у формі свята, що супроводжувалося бенкетом. П. відображає процес майнового розшарування і являє собою своєрідну форму боротьби за владу на етапі розкладу родового ладу. П. існував у окремих індіанських народів Пн. і Ц. Америки.

Рада племені - це збори старійшин родів племені для вирішення господарських справ або міжродових відносин, а також загальні збори всіх повноправних членів племені для обговорення надзвичайних подій (війна, переселення, стихійне лихо і т. п.).

Резервація (від лат. зберігати) - це територія, відведена для насильницького поселення корінних жителів країни, котра зазнала колоніального гніту; форма расової дискримінації.

Рід - це колектив кровних родичів, які ведуть своє походження по одній лінії (материнській або батьківській), усвідомлюють себе нащадками віддаленого загального предка (реального чи міфічного), носять загальне родове ім'я. Для класичного Р. характерна екзогамія. Декілька родів об'єднувалося в племена. Розрізняють материнський Р. і батьківський Р.

Родова рада - це збори всіх рівноправних членів роду або літніх людей для вирішення важливих справ, пов'язаних з життям відповідного колективу.

Сегрегація (від лат. відокремлення) - це вид расової дискримінації; расистська політика відокремлення групи населення за расовою або національною ознакою (заборона проживати в одних будинках з європейцями, відвідувати будинки, в яких вони бувають і т. д.).

Союз племен - це тимчасове об'єднання родинних або сусідських племен, утворене перш за все для спільного захисту від ворога. В багатьох випадках С. п., утворені з такою метою, продовжу вали своє існування, але вже в соціально-економічних інтересах племен, що їх утворювали (ірокезька ліга, конфедерація кріків та ін.).

Стан - це група людей, пов'язаних спадковою професією або особливим (часто юридично закріпленим) становищем у суспільстві.

Старша людина - це особливо поважна людина старшого покоління в роді, охоронець і тлумач родових традицій.

Старійшини - в первісному суспільстві старші за віком члени колективу - общини, роду, племені, орган влади і управління цим колективом. Становище С. визначається їх авторитетом як зберігачів традицій.

Тасмні союзи - це організації, створювані на протигагу племінній або іншій офіційній владі.

Тамга (тюрк.) - це знак власності, яким у родовому суспільстві позначали те, що належало роду (наприклад, худобу) або речі, виготовлені членами роду (наприклад, кераміка, килими), пізніше - знак сімейної і особистої власності.

Трибалізм, трайбалізм (від лат. плем'я) - 1) Архаїчний характер соціальної структури, збереження суспільних інститутів і організацій, зв'язаних з родоплемінним ладом. 2) Специфічна форма міжетнічних конфліктів у суспільствах, що знаходяться на стадії формування націй, але зберігають пережитки родоплемінної

структури. Термін вживається переважно в зв'язку з етно-політичною ситуацією у державах Тропічної Африки.

Фратрія (від грецьк. братство) - це екзогамна частина племені, сукупність декількох родів. Типовій Ф. властиві своя назва, тісна солідарність родів, що в ній об'єднані, різноманітні обрядові та ін. функції.

Чоловічі будинки - це суспільні будівлі, які в первісному суспільстві служили колективним житлом для нежонатих (рідше для всіх) чоловіків роду або общини, а також місцем чоловічих зібрань, обрядів, прийому гостей. Особливо велике значення Ч. б. набули при переході від материнського до батьківського роду, коли вони стали центрами діяльності чоловічих союзів.

Чоловічі союзи - це суспільний інститут, що виник на стадії переходу від материнського до батьківського роду як організація чоловіків для боротьби за переважаюче становище в суспільстві. Ч. с. мали своїх керівників, таємні мови, обряди, релігійні церемонії. Отримали широкий розвиток в Меланезії і Зх. Африці, відомі в Мікронезії та Америці.

Шейх (від араб. літня людина) - це вождь племені або родової групи у арабів, духовний голова, людина, яку поважають у мусульман.

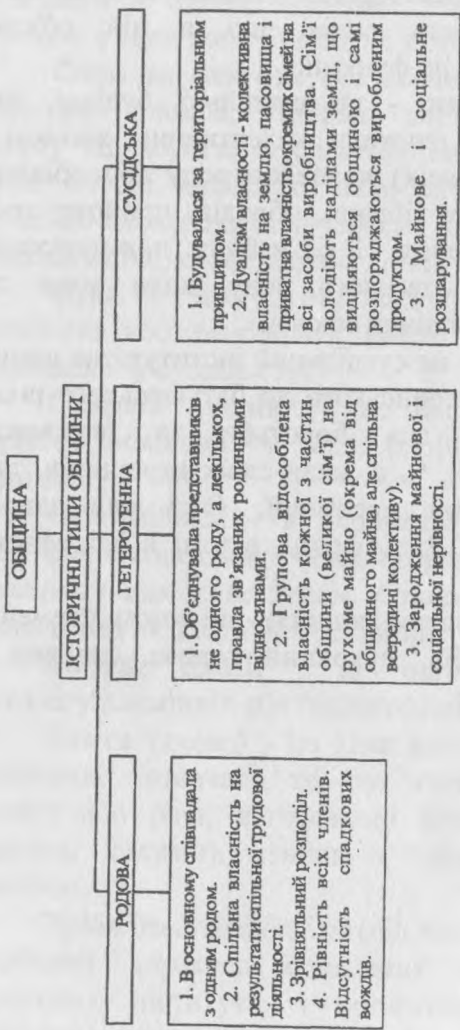

СХЕМА 15

СІМЕЙНО - ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ

Авункулат (від лат. брат матері) - це сукупність сімейних і суспільних порядків, які передбачають особливу близькість між племінником і дядьком по материнській лінії. Племінник оселяється разом з дядьком, користується його порадами, захистом, є його спадкоємцем або співспадкоємцем. А. виникає в умовах материнського роду і набуває особливого значення при переході від материнського до батьківського роду.

Авункулокальність - це шлюбне поселення подружжя у брата матері чоловіка або в його групі. Характерна для авункулату і може бути як постійною, так і тимчасовою.

Адопція (від лат. усиновлення) - це включення окремої особи або групи осіб до складу будь-якого родинного колективу - сім'ї, роду, племені. Виникає вже в ранньопервісному суспільстві (наприклад, у австралійців) і в подальшому широко практикується з економічних або релігійних причин, забезпечуючи бездітним сім'ям майбутнього годувальника або продовжувача роду. В епоху розкладу первісного суспільства виникає взаємна А. вождями дітей сусідніх вождів з метою встановлення союзу між племенами. Спочатку А. не вела до нерівності адоптуючих і адоптованих. Але вже в доіндустріальних суспільствах А. часто оформляла кабалу, домашнє рабство, встановлення відносин феодалної залежності.

Аталицтво (від тюрк. батьківство) - це одна з форм неприродної родинності, звичай передачі дитини на виховання в чужій сім'ї.

Білатеральність (від лат. двоякий і боковий) - це визначення родинності одночасно з чоловічого і жіночого боку.

Білінійність (від лат. двоякий і лінія) - це визначення походження одночасно по чоловічій і жіночій лініях.

Білокальність (від лат. двоякий і місцевий) - це шлюбне поселення почергово як в групі чоловіка, так і в групі дружини.

Велика сім'я - це об'єднання декількох сімей, голови яких перебувають у близьких родинних відносинах. Базується на колективній власності своїх членів. Є однією із форм сім'ї станових суспільств.

Гіпергамія (від грецьк. над і шлюб) - це шлюбна норма стратифікованих суспільств, згідно з якою жінка має право виходити заміж за чоловіка з більш високої соціальної групи, при забороні на шлюб з чоловіками із більш низьких станів. Діти від таких шлюбів успадковують статус батька.

Гіпогамія (від грецьк. під і шлюб) - це шлюбна норма стратифікованих суспільств, згідно з якою жінка має право вийти заміж за чоловіка із більш низького соціального стану, при забороні шлюбу з чоловіком із більш високого стану. Діти від таких шлюбів можуть успадковувати статус як батька, так і матері.

Гостевий шлюб - це варіантна форма групового шлюбу, при якій гість, який належить до одного вікового класу і роду разом з господарем, має право на співжиття з його дружиною.

Груповий шлюб - це нерегламентоване тимчасове або постійне статеве співжиття пар, що належать до одного вікового класу, при обов'язковому дотриманні принципів екзогамії. Г. ш. є першою формою шлюбу, яка виникла з формуванням людини сучасного виду та появою дуальної організації взаємощлюбних родів. Тривалість існування Г. ш. як найбільш характерної форми первісного суспільства підтверджується збереженням його пережитків у ранньостанових античних суспільствах і у багатьох сучасних народів Азії, Африки, Океанії.

Дислокальність (від лат. окремих, місцевий) - це роздільне проживання подружжя в своїх родинних групах. З точки зору окремих вчених Д. є початковою формою шлюбного поселення. На думку інших, Д. виникла при переході від матрілокальності до патрілокальності. Поширена у народів Азії, Океанії, Африки, Пн. і Пд. Америки. Пережитковими формами Д. іноді вважають: проживання у багатьох народів чоловіків в окремих чоловічих будинках; наявність окремих жител у жінки з дітьми та у чоловіка; звичай тимчасового роздільного проживання подружжя в перший період після укладання шлюбу; поділ сімейного житла на чоловічу і жіночу половини.

Екзогамія (від грецьк. поза і шлюб) - це звичай, у відповідності до якого шлюб може бути укладений лише за межами певної спільності. Е. виникла як Е. роду, поєднуючись з ендогамією племені.

Ендогамія (від грецьк. всередині і шлюб) - це звичай, у відповідності до якого, шлюб може бути укладений лише в межах певної спільності. Е. виникла як Е. племені, поєднуючись з екзогамією утворюючих його родів. У ході розпаду родоплемінного ладу в багатьох народів виникла Е. патронімії, локальних кастових, станових, конфесійних, етнічних, або расових спільностей.

Ім'я - спадкова родова назва, яка має соціально-правове значення.

Індивідуальна сім'я (мала сім'я) - це довготривале подружнє об'єднання, яке в умовах батьківського роду несе на собі відбиток соціального протистояння родовій організації.

Калим - це шлюбний викуп, який сплачує наречений, його батьки або інші родичі за наречену. Звичай сплати К. зазнав впливу мусульманського правового інституту махри і частково співпадає з ним. Відмінність між ними полягає у тому, що К. надається не самій нареченій, а її батькам чи

родичам і стає власністю останніх. Окрім цього, сплата К. розглядається, як попередня умова укладання шлюбу.

Кроскузенний шлюб - це перехресно-двоюрідний шлюб, тобто шлюб між особами, що належать до одного покоління взаємошлюбних родів. К. ш. є основною формою шлюбу родового суспільства, взаємошлюбність двох екзогамних родів (наприклад, шлюб з дочкою брата (рідного, двоюрідного і т. д.) матері або з дочкою сестри (рідною, двоюрідною і т. д.) батька.

Кувада (від франц. висиджування яєць) - це обрядова симуляція батьком родового акту при народженні дитини з метою демонстрації своїх прав на неї. Виникла при переході до патріархату. В окремих народів збереглася в пережитках.

Кузенний шлюб (від франц. двоюрідний брат) - це форма обов'язкового шлюбу, характерна для родового і ранньокласового суспільства. Розрізняють два типи К. ш.: кроскузенний і ортокузенний.

Левірат (від лат. брат чоловіка) - це шлюбний звичай багатьох народів, дозволяючий молодшому брату померлого (або навіть зобов'язуючий його) одружитися на його дружині. Існуванню Л. сприяли звичаї шлюбного викупу (жінка, за яку був сплачений викуп, вважалася власністю роду або сім'ї, яка її купила), уявлення про необхідність продовження роду, характерні для первісного та ранньокласового суспільства.

Майорат (від лат. старший) - це звичай, у відповідності до якого суспільний статус, титул, майно і т. д. успадковується старшим сином або донькою, чи представниками старших родинних ліній. М. сприяє збереженню неподільності майна і прав, а тим самим багатства і майна, могутності привілейованих фамілій. Серед народів розвинутих країн сьогодні зберігається лише в Англії.

Матрілатеральність (від лат. мати і боковий) - це визначення родинності з жіночого боку. Історично передує патрілатеральності.

Матрїлінійність (від лат. мати і лінія) - це визначення походження по материнській лінії. Історично передує патрїлінійності.

Матрїлокальність (від лат. мати і місцевий) - це шлюбне поселення подружжя в групі дружини. Історично передує патрїлокальності.

Мінорат (від лат. молодший) - це звичай, у відповідності до якого майно, рідше суспільний статус, успадковується молодшим із синів, який бере на себе після виділу старших братів обов'язок піклування про батьків.

Моногамія (від грецьк. один і шлюб) - це історична форма шлюбу, укладання одного шлюбу. М. виникла з парного шлюбу в епоху розпаду первісного суспільства і надалі стала пануючою.

Моногамна сім'я (від грецьк. один і шлюб) - це соціально-економічна одиниця станового суспільства, яка об'єднує подружжя та їх дітей.

Неолокальність (від грецьк. новий і лат. місцевий) - це шлюбне поселення подружжя окремо від родичів чоловіка і дружини.

Нуклеарна сім'я (від лат. ядро) - це назва простої сім'ї у структурно-функціональній класифікації сімей. До Н. с. відносять парну і моногамну.

Ортокузенний шлюб (від франц. паралельно і двоюрідний брат) - це паралельно-кузенний шлюб, один з типів кузенного шлюбу. Укладається між двоюрідними і троюрідними братами та сестрами по батьківській лінії (особливо у арабів, малагасійців, частини банту, багатьох народів Дагестану і Середньої Азії), рідше по материнській лінії (туареги). О. ш. дозволяв зберегти майно в межах великої сім'ї або патронії.

Парна сім'я - це нестабільне з'єднання пар для співжиття і відтворення собі подібних, яке найбільше відповідає груповому шлюбу й відображає несамостійність сім'ї в умовах родового суспільства.

Патрілатеральність (від лат. батько і боковий) - це визначення родинності з боку чоловіка. Історично приходить на зміну матрілатеральності.

Патрілінійність (від лат. батько і лінія) - це визначення походження по чоловічій, батьківській лінії. Історично приходить на зміну матрілінійності.

Патрілокальність (від лат. батько і місцевий), вірілокальність - це шлюбне поселення подружжя в групі чоловіка. Історично приходить на зміну матрілокальності.

Поліандрія (від грецьк. багато і чоловік) - це така форма шлюбу, при якій одна жінка має декількох чоловіків. У XIX ст. П. ще зберігалася, зокрема, в алеутів і деяких груп ескімосів; ще пізніше вона існувала в окремих етнографічних групах Тибету й Індостану. Розрізняють "братську" форму П. (тібетці) і "неродинну" (наприклад, Пд. Індія).

Полігамія (від грецьк. багато і шлюб) - це така форма шлюбу, при якій одна жінка має декількох чоловіків (поліандрія) або один чоловік має декількох дружин (полігінія). Часто термін П. неточно вживається для позначення лише одного багатоженства.

Полігінія (від грецьк. багато і жінка) - це одна з форм шлюбу, при якій один чоловік має декількох дружин; багатоженство. П. з'явилася на ранніх етапах первісного суспільства, але характерна переважно патріархату. В сучасних умовах зустрічається, головним чином у мусульманських народів. Іноді замість терміну П. неточно вживається термін "полігамія".

Прескриптивний шлюб (від лат. розпорядження), обов'язковий шлюб - це форма шлюбу жорстко встановлена

звичаєм (наприклад, ортокузенний шлюб). Історично П. ш. передає преференційному шлюбу.

Преференційний шлюб (від лат. перевага), шлюб як надання переваги, бажаний шлюб - це форма шлюбу, яка підтримується звичаєм (наприклад, левірат у патріархальному суспільстві). П. ш. приходять на зміну прескриптивному шлюбу.

Прізвище (від лат. фамілія) - це спадкове сімейне (родове) або набуте в шлюбі ім'я на відміну від особистого імені.

Родинність - це зв'язки між людьми, які базуються на відносинах шлюбу і народження. Вся сукупність цих зв'язків складає біологічну, або природну родинність, в якій можуть бути виділені кровна родинність і родинність за шлюбом або свояцтво.

Сімейно-шлюбні відносини - це комплекс звичаїв і обрядів, які відображають форми шлюбу і сім'ї.

Сім'я - це група людей, яка базується на шлюбі або кровній родинності, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємодопомогою і моральною відповідальністю. Як стійке об'єднання виникає з розкладом родового ладу.

Сорорат (від лат. сестра) - це шлюбний звичай, характерний для багатьох народів у період первісно-общинного ладу, у відповідності з яким чоловік одружувався одночасно на двох або декількох рідних або двоюрідних сестрах. С. довгий час зберігається у становому суспільстві в пізній формі - одруженні вдівця на сестрі померлої дружини, що часто мотивується піклуванням про виховання дітей від першого шлюбу.

Травестизм (від франц. переодягати) - це звичай "зміни статі", коли чоловік відрікався від своєї статі, носив жіночий одяг, виконував жіночу роботу.

Умикання - звичай укладання шлюбу шляхом викрадення нареченої. Розрізняють справжнє (насильне) У. (форма, що рідко зустрічається, оскільки призводить до конфлікту) і фіктивне - за попередньою домовленістю сімей нареченого і нареченої.

Унілатеральність (від лат. один і боковий) - це визначення родинності тільки з одного, чоловічого або жіночого, боку. Історично передує білатеральності.

Унілінійність (від лат. один і лінія) - це визначення походження лише по одній, чоловічій або жіночій, лінії. Історично передує білінійності.

Унілокальність (від лат. один і місцевий) - це спільне шлюбне поселення подружжя.

Шлюб - це суспільно визнаний союз, як правило між особами різної статі, реалізуючий природню потребу людей у продовженні роду. Ш. оформляється звичаєвим правом або законом; породжує права і обов'язки подружжя стосовно один одного і потомства.

Шлюб відвідування - це така форма шлюбу, коли подружжя розселяється в різних родах або чоловік оселяється не в будинку дружини, а в спеціальному чоловічому будинку.

Шлюб відробітком - це така форма шлюбу, укладання якого дозволяється лише після праці нареченого протягом певного терміну у господарстві батьків нареченої.

Шлюбний викуп - це плата за наречену її сім'ї в грошовій або товарній формі. Виник, головним чином, при переході від материнського роду до батьківського. Ш. в. є одним із виявів патріархального безправ'я жінки.

Усиновлення - це прийняття в рід, сім'ю людини іншого походження і надання їй повних прав кровного родича.

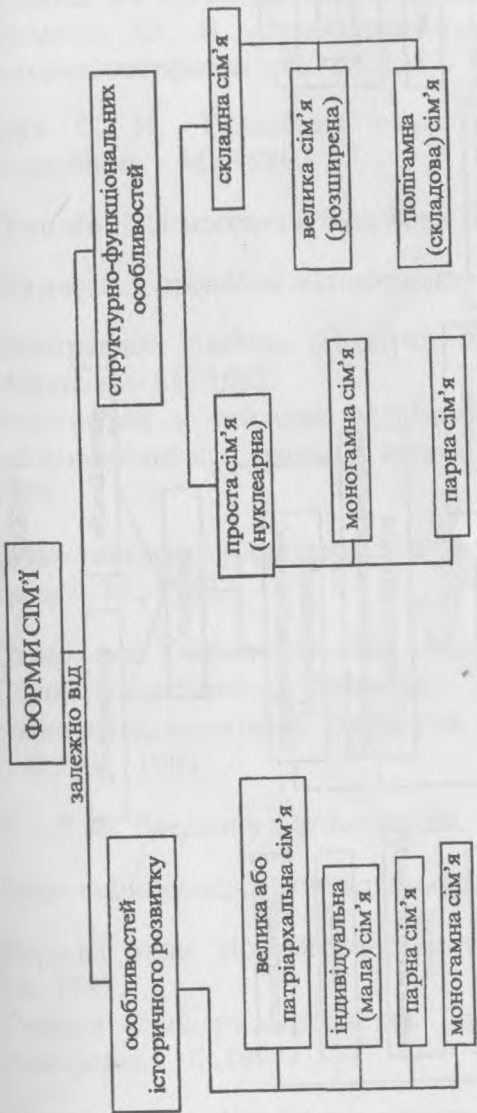

СХЕМА 16

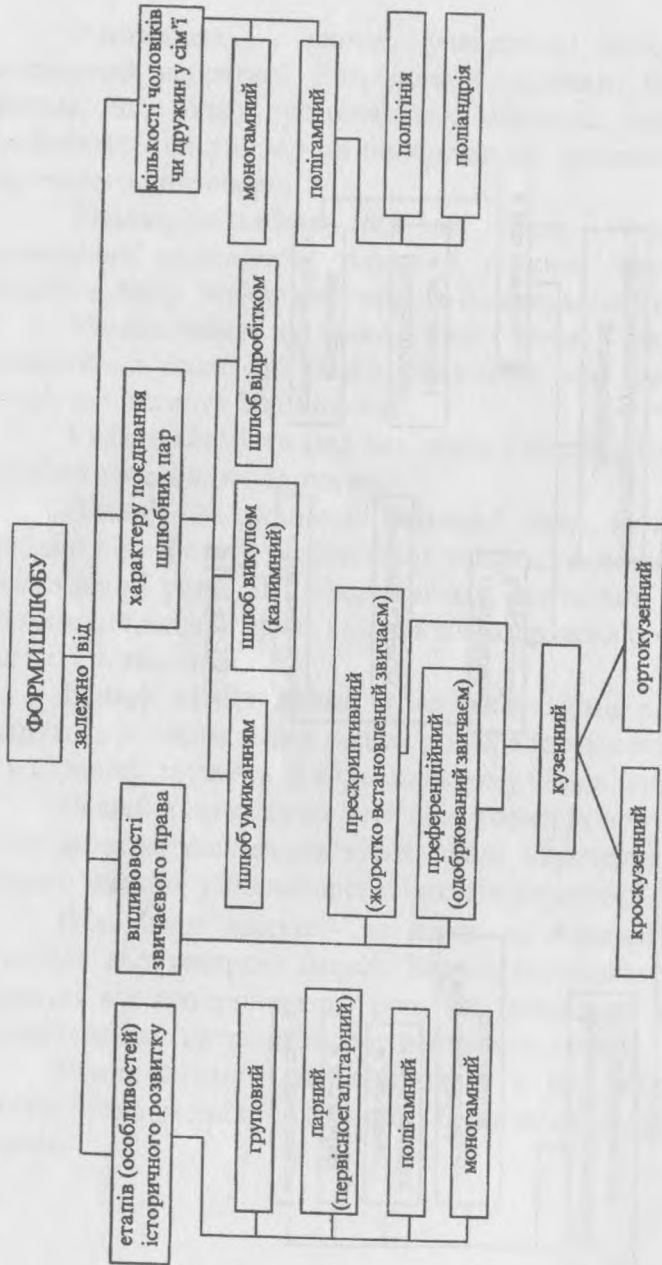

СХЕМА 17

ЛІТЕРАТУРА

1. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. - М., 1983.
2. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. - М., 1987.
3. Брук С. И.. Население мира: Этнодемографический справочник. - М., 1986.
4. Гумилёв Л. Этногенез и биосфера Земли. - М., 1989.
5. Этнические процессы в современном мире. - М., 1967.
6. Этнография: Учебник (Под ред. Ю. В. Бромлея и Г. Е. Маркова). - М., 1982.
7. Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы. - М., 1988.
8. Этнокультурные процессы в национально-смешанной среде. - М., 1989.
9. Этнология. Учебное пособие. - М., 1997.
10. Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії /Відп. ред. Римаренко Ю. І., Курас І. Ф./ - К., 1993.
11. Итс Р. Ф. Введение в этнографию. - Ленинград, 1991.
12. Мала енциклопедія етнодержавознавства. -К., 1996.
13. Народы мира: Историко-этнографический справочник. - М., 1988.
14. Основи етнодержавознавства. Підручник (За ред. Й. І. Римаренка). -К., 1997.
15. Пономарьов А. Українська етнографія. - К., 1994.

16. Свод этнографических понятий и терминов: Социально-экономические отношения и соционормативная культура. - М., 1986.
17. Свод этнографических понятий и терминов: Материальная культура. - М., 1989.
18. Чебоксаров В. И., Чебоксаров И. А. Народы, расы, культуры. - М., 1985.

Волинський державний університет ім. Лесі Українки
Кафедра археології та джерелознавства

Надольська Валентина Василівна
Загальна етнологія: понятійно-термінологічний апарат
Методичні рекомендації

Редактор і коректор Г. О. Юхимчук

Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського
державного університету ім. Лесі Українки (263025 Луцьк,
пр. Волі, 13), 1999

Підп. до друку 09.07.99. Формат 60 x 84/16. Гарн. Таймс.
Папір офс. Друк цифровий. Обсяг 2 обл.-вид. арк. Наклад 100
пр. Ціна за домовленістю. Вид. № 69. Друк – редакційно-
видавничий відділ “Вежа” ВДУ (Луцьк, пр. Волі, 13). Зам. 242

Надольська В.В.

Н 17   **Загальна етнологія: понятійно-термінологічний апарат:
Методичні рекомендації**— Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин.
держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999.— 62 с.

Методичні рекомендації з опрацювання понятійного апарату етнології розкривають вузлові проблеми науки, визначають місце етнології в системі гуманітарних наук, типологізацію і властивості етнічних спільнот й етнічних процесів, характеризують джерела і методи етнологічних досліджень, соціальних і сімейно-шлюбних відносин народів світу.
Для студентів історичних факультетів університетів.

Н 0502000000 – 069 без оголошення

99

ББК 63.5 в 9